

Turystyka dostępna w polskim dyskursie naukowym: Przegląd literatury

**Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych
Poznań, marzec 2024**

Sfinansowane ze środków UE. Wyrażone poglądy i opinie są jedynie opiniami autora lub autorów i niekoniecznie odzwierciedlają poglądy i opinie Unii Europejskiej lub Europejskiej Agencji Wykonawczej ds. Edukacji i Kultury (EACEA). Unia Europejska ani EACEA nie ponoszą za nie odpowiedzialności.

3. Polska

Przegląd literatury obejmuje publikacje naukowe oraz przewodniki turystyczne, które zostały opracowane głównie w ciągu ostatnich dziesięciu lat, w odniesieniu do turystyki dostępnej w Polsce. Wybrane publikacje koncentrują się przede wszystkim na turystyce osób z niepełnosprawnościami i seniorów, a w szerszym kontekście także na potrzebach osób podróżujących z dziećmi.

Publikacje poświęcone turystyce osób z niepełnosprawnościami są bardzo zróżnicowane – od podejść teoretycznych (m.in. Zajadacz, 2015), badań przeglądowych (m.in. Lubarska, 2018), badań empirycznych (m.in. Popiel, 2014; Żbikowski i in., 2019; Magiera, 2020; Trybuś, 2023), po praktyczne przewodniki turystyczne skierowane do tej grupy odbiorców (m.in. Kapusta, 2018). Artykuł „Ewolucja modeli niepełnosprawności jako podstawy dalszych zmian politycznych w turystyce dostępnej” (Zajadacz, 2015) przedstawia nowe, krytyczne spojrzenie na wybrane modele niepełnosprawności, w której kluczowe jest poszukiwanie optymalnych rozwiązań w rozwoju turystyki dostępnej. Analiza wskazuje na potrzebę syntezy paradygmatów leżących u podstaw konceptualizacji poszczególnych modeli, w tym tych często uznawanych za przeciwstawne (medyczny i społeczny). Wyniki badań dostarczają dostawcom usług turystycznych ważnych danych na coraz bardziej konkurencyjnym rynku turystycznym, a także wpływają na zmianę postrzegania osób z niepełnosprawnościami i seniorów – z kategorii „względnie biednych” na „atrakcyjnych, korzystających z szerokiego wachlarza usług”.

Lubarska (2018) w rozdziale zatytułowanym „Przegląd klasyfikacji barier i ograniczeń w turystyce dla osób z niepełnosprawnościami” próbowała odpowiedzieć na pytanie, jakich klasyfikacji barier w turystyce dla osób z niepełnosprawnościami używają badacze. Autorka „opisała różnice w klasyfikacjach i określiła te, które są najczęściej stosowane. W tym celu uwzględniono klasyfikacje barier w turystyce dla osób z niepełnosprawnościami zaproponowane i stosowane przez polskich oraz zagranicznych badaczy” (Lubarska, 2018, s. 71).

Popiel (2014) odniósł się do jednego z najbardziej popularnych miast turystycznych w Polsce – Krakowa. Wyniki jego badań zostały przedstawione w artykule pt. „Torowanie drogi do turystyki dostępnej na przykładzie Krakowa”. Artykuł ten dostarczył istotnych informacji na temat potrzeb podróżnych i barier osób z niepełnosprawnościami, mających na celu ocenę obecnego poziomu dostępności sektora turystycznego w Krakowie, szczególnie w odniesieniu do opcji zakwaterowania, muzeów, oferowanych usług na wybranych przykładach. „Badania przeprowadzono na podstawie przeglądu literatury oraz ankiety i wywiadów z turystami z niepełnosprawnościami w Krakowie. Większość turystów była zadowolona z poziomu dostosowania usług i atrakcji do ich potrzeb, jednak zwrócili również uwagę na brak wspólnych regulacji dotyczących dostępności, szczególnie w sektorze prywatnym” (Popiel, 2014, s. 55).

Żbikowski i in. (2019) natomiast skupili swoje badania na obszarach wiejskich i omówili wyniki w artykule zatytułowanym „Determinanty aktywności turystycznej osób z niepełnosprawnościami mieszkających na wsi”. Celem była próba oceny wpływu wybranych czynników na aktywność turystyczną osób z niepełnosprawnościami oraz czynników związanych z bezpośrednim otoczeniem tych osób. Badaniem objęto 5000 respondentów. Uczestnikami byli dorośli z prawnie uznanymi niepełnosprawnościami. W konkluzjach autorzy przedstawili, że „czynnikami stymulującymi uczestnictwo w turystyce są poziom wykształcenia oraz aktywność zawodowa respondentów. Ważnym czynnikiem w ocenie respondentów jest również ogólna sytuacja rodzinna” (Żbikowski i in., 2019, s. 401).

Magiera (2020) w artykule „Czas wolny osób z niepełnosprawnościami” przedstawiła szerszy kontekst determinant turystyki dla osób z niepełnosprawnościami, kryjący się pod pojęciem czasu wolnego. Celem tego badania było zidentyfikowanie form czasu wolnego oraz możliwości ich wykorzystania w kontekście potrzeb i preferencji OzN. Ważne było ukazanie form czasu wolnego, które są wykorzystywane i chętnie wybierane przez OzN, a także istotna rola turystyki i teatru w życiu OzN.

Trybuś (2023) również odwołała się do szerokiego kontekstu określania turystyki OzN w swoim artykule zatytułowanym „Wpływ cech osobowościowych osób z niepełnosprawnościami na ich aktywność turystyczną”. „Celem przeprowadzonego przez autorkę badania było określenie wpływu grupy wybranych cech na aktywność turystyczną osób z niepełnosprawnościami. W badaniu zastosowano metodę sondażu diagnostycznego oraz technikę ankiety papierowej i elektronicznej. Analiza treści ankiety badawczej pozwoliła na wyselekcjonowanie pytań opisujących konkretny aspekt aktywności turystycznej osób z niepełnosprawnościami, dla których zostanie przeprowadzone postępowanie polegające na analizie korelacji między tymi zmiennymi a cechami respondentów” (Trybuś, 2023, s. 162).

Turystyka OzN sensorycznymi (w tym osób głuchych, niewidomych) była przedmiotem badań takich autorów, jak: Zajadacz (2012, 2014), Zajadacz, Szmalec (2017), Zajadacz, Lubarska (2019), Manczak, Bajak (2020).

Manczak i Bajak (2020) przedstawili wyniki swoich badań dotyczących osób głuchych i niewidomych w artykule zatytułowanym „Beacony w muzeach: przypadek osób z niepełnosprawnościami sensorycznymi”. Autorzy zidentyfikowali znaczenie beaconów w komunikacji rynkowej Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie oraz Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie z OzN wzroku i słuchu. W wymienionych muzeach przeprowadzono wywiady pogłębione z wykorzystaniem analizowanego rozwiązania. Autorzy potwierdzili przyjętą tezę, „że beacony wspierają proces komunikacji rynkowej z turystami sensorycznie niepełnosprawnymi odwiedzającymi muzea” (Manczak, Bajak, 2020, s. 83).

Zajadacz przedstawiła wyniki swoich dziesięcioletnich badań w monografii zatytułowanej „Turystyka osób głuchych. Perspektywa geograficzna” (2012), a kwestie dostosowanej do potrzeb osób głuchych informacji turystycznej są szczegółowo omówione w artykułach: „Źródła informacji turystycznej wykorzystywane przez osoby głuche. Studium przypadku: polska społeczność głuchych” (2014) oraz „Dostępna turystyka dla osób głuchych w Polsce: programy SITur i SITex jako propozycje dostępnej informacji miejskiej” (Zajadacz, Szmalec, 2017). Z teoretycznego, poznawczego i praktycznego punktu widzenia książka Zajadacz „Turystyka osób głuchych...” (2012) porusza kwestię dostępności turystyki dla osób głuchych posługujących się językiem migowym. Autorka przedstawia w niej wyniki badań nad szczególnymi cechami aktywności turystycznej osób głuchych, analizowanych na tle grupy odniesienia osób słyszących w Polsce, z uwzględnieniem modelu społecznego niepełnosprawności.

Turystyka i rekreacja osób niewidomych były przedmiotem badań m.in. Zajadacz i Lubarskiej (2020), których wyniki opublikowano w monografii zatytułowanej „Ogrody sensoryczne jako uniwersalne miejsca rekreacji dostosowane do potrzeb osób niewidomych w kontekście relacji człowiek–środowisko”. Główne wnioski zostały również zaprezentowane w artykule „Ogrody sensoryczne w kontekście promowania dobrostanu OzN wzroku w przestrzeni zewnętrznej” (Zajadacz, Lubarska, 2019). Celem badania było określenie warunków, które muszą zostać spełnione, aby ścieżka sensoryczna lub ogród sensoryczny były uniwersalną

przestrzenią wspierającą dobrostan osób niewidomych i słabowidzących w przestrzeni zewnętrznej. Badanie potwierdziło użyteczność wcześniejszych zaleceń w tej dziedzinie, szczególnie w zakresie stymulacji zmysłów słuchu, węchu i dotyku. Dostęp do miejsca, układ ogrodu oraz dobór roślin muszą być zaplanowane w sposób umożliwiający samodzielne korzystanie przez osoby niewidome i słabowidzące, co obejmuje kontrastujące kolory i podniesione elementy. Należy zapewnić podstawowe udogodnienia pod względem orientacji przestrzennej, bezpieczeństwa i informacji. Istotna jest również atrakcyjność ogrodu w kontekście rozrywki i dobrostanu odwiedzających (Zajadacz, Lubarska, 2019, s. 1).

Turystyka osób starszych była tematem licznych badań (Bąk, 2012; Grzelak-Kostulska, Hołowiecka, 2012; Kunysz i in., 2017; Markiewicz-Patkowska, 2018; Żmuda-Pałka, Siwek, 2019; Borzyszkowski, Michalczak, 2021).

Bąk (2012) w artykule „Turystyka w obliczu starzejącego się społeczeństwa” zwróciła uwagę na zmiany demograficzne zachodzące w społeczeństwach europejskich oraz ich konsekwencje na rynku usług turystycznych. Autorka wskazała na specyficzne cechy turystyki osób starszych. W swoich wnioskach podkreśliła, że rosnąca liczba osób starszych w strukturze demograficznej to nie tylko wyzwanie dla polityki gospodarczej i społecznej, ale też ogromne nowe wyzwanie dla rynku dóbr i usług. Grzelak-Kostulska i Hołowiecka (2012) również analizowały ten problem w artykule „Turystyka senioralna w Polsce – warunki społeczno-demograficzne”. Autorki podjęły próbę analizy czynników, które w istotny sposób wpływają na aktywność turystyczną osób starszych w Polsce: „Zakres analizy obejmował wybrane warunki o charakterze globalnym (modernizacja demograficzna, modernizacja społeczna, globalizacja i postęp technologiczny) oraz indywidualne determinanty aktywności turystycznej (wiek, zdrowie, aktywność zawodowa i sytuacja finansowa)” (Grzelak-Kostulska, Hołowiecka, 2012, s. 108).

Kunysz i in. (2017) przeprowadzili szczegółowe badania na lokalną skalę wśród mieszkańców miasta Rzeszowa, położonego we wschodniej Polsce. Ich wyniki zostały omówione w artykule zatytułowanym „Udział osób starszych w turystyce i rekreacji fizycznej – mieszkańcy Rzeszowa”. Autorzy skoncentrowali się na pokazaniu udziału osób starszych w turystyce i rekreacji fizycznej oraz motywacjach wpływających na ich zachowania podczas wypoczynku. Wyniki badań wykazały, że „najczęściej motywacją emerytów do uprawiania rekreacji fizycznej jest chęć wypoczynku w kontakcie z naturą oraz poprawy zdrowia. Poprzez ruch odczuwają radość, relaks oraz spokój ducha, a także, co bardzo ważne, zależy im na efektywnym spędzaniu czasu wolnego i regeneracji swoich sił psychofizycznych. Implikacje praktyczne: analizując wyniki badań, można wyciągnąć wnioski na temat form aktywności fizycznej i wyjazdów turystycznych preferowanych przez seniorów z Rzeszowa” (Kunysz i in., 2017, s. 217).

Markiewicz-Patkowska i in. (2018) w artykule „Turystyka senioralna w kontekście sytuacji ekonomicznej emerytów w Polsce” zdefiniowały pojęcie seniora, przedstawiły zmieniające się formy aktywności turystycznej podejmowanej przez seniorów w różnych okresach XXI w. w kontekście ich sytuacji ekonomicznej. Wnioski wskazują, że należy spodziewać się, iż przekonanie seniorów

o korzyściach płynących z aktywnego wypoczynku i turystyki przełoży się na popularyzację zdrowego, aktywnego stylu życia (Markiewicz-Patkowska i in., 2018, s. 106).

Żmuda-Pałka i Siwek (2019) przedstawili wyniki swoich badań w publikacji zatytułowanej „Turystyka senioralna – szanse i wyzwania dla obiektów noclegowych w kontekście starzejącego się społeczeństwa, na przykładzie Krynicy-Zdroju w Polsce”. W artykule zauważyli, że „zmiany demograficzne związane ze starzeniem się społeczeństwa wpływają na wiele aspektów naszego życia. Wydłużająca się średnia długość życia, spadająca liczba urodzeń oraz rozwój medycyny i powszechny dostęp do usług medycznych powodują, że struktura wiekowa społeczeństwa ulega zmianie. Szeroka grupa odbiorców stanowi szansę na rozwój dla wielu firm związanych z turystyką senioralną i uzdrowiskową” (Żmuda-Pałka, Siwek, 2019, s. 177).

Borzyszkowski i Michałczak (2021) w opracowaniu „Polityka turystyczna dla seniorów. Przegląd wybranych praktyk” przeanalizowali modele oddziaływania na rynek turystyki senioralnej. Artykuł zawiera przegląd działań wynikających z polityki turystycznej, które zostały podjęte na różnych szczeblach i przez różne podmioty. „W szczególności autorzy opisują wybrane działania mające na celu zwiększenie aktywności turystycznej seniorów w Europie, aby określić, w jakim stopniu te doświadczenia mogą być użyteczne w innych warunkach oraz dlaczego takie inicjatywy powinny zostać wdrożone w Polsce. Na podstawie wyników swoich badań biurowych autorzy formułują rekomendacje dotyczące polityki turystycznej w Polsce” (Borzyszkowski, Michałczak, 2021, s. 81).

Temat turystyki dostępnej w szerokim kontekście dotyczącym potrzeb OzN, osób starszych oraz osób podróżujących z dziećmi był poruszany w wielu publikacjach (m.in. Zajadacz, 2017; Zajadacz, Lubarska, 2019; Szał i in., 2021). Zajadacz (2017) w artykule zatytułowanym „Postawy przyszłych pracowników sektora turystycznego wobec organizowania turystyki dostępnej” zwróciła uwagę na bardzo ważną rolę sektora usług turystycznych w realizacji zasad rozwoju turystyki dostępnej.

Kilka artykułów, w tym: „Opracowanie katalogu kryteriów oceny dostępności obiektów dziedzictwa kulturowego” (Zajadacz, Lubarska, 2019) oraz „Ocena adaptacji oferty turystycznej obiektów dziedzictwa kulturowego dla osób starszych w kontekście turystyki dostępnej” (Szał i in., 2021), przedstawiają również kryteria oceny dostępności obiektów dziedzictwa kulturowego jako atrakcji turystycznych z punktu widzenia potrzeb różnych grup społecznych: osób z niepełnosprawnościami, osób starszych i odwiedzających z dziećmi. W tym katalogu kluczowe znaczenie mają trzy podstawowe składniki: przygotowanie fizyczno-techniczne, system informacji turystycznej oraz umiejętności i kompetencje personelu obsługującego gości. Pierwsza część artykułu to przegląd, omawiający pojęcie dostępności oraz bariery i ograniczenia, które mogą występować w obiektach dziedzictwa kulturowego z perspektywy wymienionych grup odwiedzających. Druga część skupia się na przedstawieniu postulatów rozwoju katalogu kryteriów oceny dostępności na przykładzie studium przypadku Szlaku Piastowskiego. Treść artykułu stanowi bazę wiedzy przydatną w procesie wyrównywania szans w dostępie

do dziedzictwa historycznego i kulturowego. Zawiera również wskazówki, jak poprawić jakość usług w obiektach turystycznych. Katalog tych kryteriów został praktycznie wykorzystany do przygotowania audytu dostępności atrakcji turystycznych na głównym szlaku turystyki kulturowej w Wielkopolsce, którym jest Szlak Piastowski¹³.

Dla wielu miejsc, miast i regionów opracowane zostały przewodniki turystyczne skierowane do środowiska osób z niepełnosprawnościami. Przykładem jest autorski „Przewodnik po Krakowie dla turystów niepełnosprawnych” (Kapusta, 2018), który był kilkakrotnie aktualizowany. Ostatnio opublikowano wiele podręczników, zbiorów dobrych praktyk w zakresie turystyki społecznej dostępnej, skierowanych do branży turystycznej. Przykładami są monografie redagowane przez: Głębińskiego (2020), Zajadacz (2020) czy Stasiaka (2021). Publikacje te są najczęściej efektem projektów finansowanych ze środków publicznych lub przez regionalne organizacje turystyczne. Mają zróżnicowany charakter – od podejść teoretycznych, przez prezentację wyników badań empirycznych o znaczeniu poznawczym i stosowanym, po przewodniki dobrych praktyk i przewodniki turystyczne adresowane do branży turystycznej i samych turystów.

W ostatniej dekadzie zaobserwowano zmianę nomenklatury, związaną z ewolucją postrzegania potrzeb OsN. Dostępność stała się powszechnym terminem w języku polskim w kontekście spełniania tych potrzeb. W odniesieniu do turystyki nastąpiła także adaptacja terminu zapożyczonego z języka angielskiego *accessible tourism*, na rzecz wcześniej używanych nazw, takich jak „turystyka bez barier”, „turystyka dla osób niepełnosprawnych” czy „turystyka dla wszystkich”.

Literatura

Bąk I, 2012, „Turystyka w obliczu starzejącego się społeczeństwa”. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. 258: 13-23.

Borzyszkowski J., Michalczak W. J., 2021. Polityka turystyczna na rzecz seniorów. Przegląd wybranych praktyk. *Studia Periegetica*, 2(34), 65-81.

Głębiński Z., 2020, *Sprawnie dla niepełnosprawnych. Vademecum obsługi turystów z niepełnosprawnościami oraz osób starszych*. Forum turystyki regionów. Szczecin.

Hołowiecka B., Grzelak-Kostulska E., 2012, Turystyka osób starszych w Polsce – uwarunkowania społeczno-demograficzne. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 259: 95-108.

Kapusta P., 2018, *Przewodnik po Krakowie dla turysty z niepełnosprawnościami*. Urząd Miasta Krakowa, Kraków.

Kunysz P., Rzepko M., Drozd M., Drozd S., Bajorek W., 2017, Uczestnictwo w turystyce i rekreacji ruchowej osób starszych – mieszkańców Rzeszowa. *Handel Wewnętrzny* 4/2:206-219.

Lubarska A., 2018, Przegląd klasyfikacji barier i ograniczeń dla turystyki osób z niepełnosprawnością. *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*. Turystyka przyrodnicza i uwarunkowania jej rozwoju Z. Młynarczyk, A. Zajadacz, (red.), Turystyka i Rekreacja – Studia i Prace, 20, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2018, s. 57–71.

Manczak I., Bajak M. 2020, Beacons in museums: the case of people with sensory disability. *Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne* 36-37:65-83.

Magiera A., 2020, Czas wolny osób niepełnosprawnych. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, s. 59-68.

Markiewicz-Patkowska J., Pytel S., Widawski K., Piotr Oleśniewicz P., 2018, Turystyka senioralna w kontekście sytuacji materialnej polskich emerytów". *Ekonomiczne Problemy Turystyki* 2:99-106.

Popiel M., 2014, Paving the way to accessible tourism on the example of Krakow. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation Special Issue*, pp. 55-71, 2014.

Stasiak A. (red.), 2021, *Turystyka społeczna w Polsce. Przewodnik dobrych praktyk*. PTTK Kraków, Fundacja Symbioza. Kraków-Świdnica.

Szał Ł. Terlecka W., Zajadacz A., Lubarska A., Minkwitz A., 2021, Assessment of the adaptation of tourism supply of cultural heritage objects for the elderly in the context of accessible tourism. Case studies from Poland. 2021. *TVT Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 2021 VI. vol 3. Issue Tourism and Rural Development Studies, p. 124-137.

Trybuś K. 2023, Wpływ cech społeczno-ekonomicznych i demograficznych osób z niepełnosprawnością na ich aktywność turystyczną. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 1:150-162.

Zajadacz A., 2012, *Turystyka osób niesłyszących – ujęcie geograficzne*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań: 1-370.

Zajadacz A., 2014, Sources of tourist information used by Deaf people. Case study: the Polish Deaf community. *Current Issues in Tourism* Vol. 17, No 5, June 2014: 434-454.

Zajadacz A., 2015, Evolution of models of disability as a basis for further policy changes in accessible tourism", *Journal of Tourism Futures*, Vol. 1 Iss: 3: 189 - 202.

Zajadacz A., 2017, Attitudes of Future Tourism Sector Employees Towards Organise Accessible Tourism. *Management Studies*, Jan.-Feb. 2017, Vol. 5, No. 1, 49-56.

Zajadacz A., Szmal P., 2017, Accessible Tourism for Deaf People in Poland: The SITur and SITex Programs and Proposals for Accessible Urban Information. Universal Access in Human-Computer Interaction. M. Antona and C. Stephanidis (Eds.): Springer International Publishing AG 2017 UAHCI 2017, Part III, LNCS 10279, pp. 348-362.

Zajadacz A., Lubarska A., 2019, Sensory gardens in the context of promoting well-being of people with visual impairments in the outdoor sites, *International Journal of Spa and Wellness*, 2:1, 3-17.

Zajadacz A., Lubarska A., 2019, Development of a Catalogue of Criteria for Assessing the Accessibility of Cultural Heritage Sites. *Studia Periegetica* 2019/2(26). Multidimensionality of Tourism in Metropolitan Areas, pp. 91-101.

Zajadacz A., Lubarska A., 2020, *Ogrody sensoryczne jako uniwersalne miejsca rekreacji dostosowane do potrzeb osób niewidomych w kontekście relacji człowiek-środowisko*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań. 23. Zajadacz A. (red.), 2020, *Turystyka dostępna. Rekomendacje dla sektora usług turystycznych*. Wielkopolska Organizacja Turystyczna, Ministerstwo Rozwoju, Pracy i Technologii, Poznań. ss. 83.

Żbikowski, J., Siedlecka, A., Kuźmicki, M., 2019. Determinants of tourist activity of people with disabilities living in rural areas/ Determinanty aktywności turystycznej osób z niepełnosprawnością zamieszkałych na obszarach wiejskich. *Economic and Regional Studies*, 12(4), 401-417.

Żmuda-Pałka M., Siwek M., 2019, "Turystyka senioralna – szansa i wyzwania obiektów noclegowych w obliczu starzenia się społeczeństwa na przykładzie Krynicy- Zdroju". *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego* 3:176-187.

¹³ <https://szlakpiastowski.pl/dostepnosc>